

ՄԱՐՏՈՒՆ ՍՐԿ. ՇԱՀՎԵՐԴՅԱՆ
ԳՀՃ

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՇԱՆՆԵՐԸ (ԸՍՏ ՅԱՅ ՍԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ. Է.-Ը. ԴԴ.)

Ճշմարիտ Եկեղեցու նշանները չորսն են՝ միություն, սրբություն, ընդհանրականություն եւ առաքելականություն: Այս չորս նշանները պարզորոշ բանաձեւված են Նիկիոկոստանդնուպոլսյան հանգանակում. «Հաւատամք եւ ի մի միայն ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ Եկեղեցի»¹:

Եկեղեցու նշանները արտաքին հատկություններ չեն, այլ՝ քրիստոնեական հավատքի արտահայտություն: Այդ նշանները նաեւ մատնանշում են, թե Եկեղեցին որքանով է համապատասխանում իր ճշմարիտ նպատակին եւ առաքելությանը: Այս առնչությամբ Մաղաթիա արք. Օրմանյանը գրում է. «Այնքան յայտնի կերպով կը տեսնուին, որ կը ծառայեն որոշելու Քրիստոսի ճշմարիտ Եկեղեցին անոնցմէ՝ որոնք ճշմարիտ չեն»²: Այսպիսով, նշանները Քրիստոսի Եկեղեցու ուղղափառության ցուցիչներն են: Հարկ է հավելել նաեւ, որ ո՛չ Եկեղեցու անդամների բազմությունը, ո՛չ երկրային որեւէ իրողություն եւ գաղափար, ո՛չ զորություն ու մեծություն չեն կարող Տիրոջ մարմնի (իմա՝ Եկեղեցի) ճշմարտության եւ նրա առաքելության աստվածահաճ ընթացքի նշան հանդիսանալ: Եկեղեցու ճշմարիտ նշաններն ակնհերեւաբար որոշվում են այն հարաբերությամբ, որ գոյություն ունի Գլխի՝ Քրիստոսի եւ Նրա մարմնի՝ Եկեղեցու միջեւ: Եւ հենց այդ կենսական ընթացքն է, որ ստացել է յուրաքանչյուր ճշմարիտ Եկեղեցի իր հիմնադրից՝ Հիսուս Քրիստոսից³: Հետեւաբար՝ միայն այդ հիմնական հարաբերությունից եւ ընթացքից են բխում ճշմարիտ Եկեղեցու տարբերակիչ, առանձնահատուկ չորս էական նշանները, որոնք եւ դավանանքի հիմնական

¹ «Պատարագ կամ Ժամերգութիւնք ի մատուցանելն զսուրբ խորհուրդ մարմնոյ եւ արեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. հաւաքեալ ի հոգեւոր մատենից սրբազան հարցն մերոց», Նոր-Ջուղա, 1950, էջ 21:

² Մ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆՅԱՆ, Տեղիք աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1985, էջ 14:

³ Տէս Ա. Տէր-Միքէլեան, Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցու քրիստոնէականը, Թեհրան, 2003, էջ 243:

սկզբունքներն ամփոփող Հավատամքում խոստովանում է հավատացյալների բազմությունը:

Մեր եկեղեցական հայրերի երկերում այս թեման եւս ունի շեշտված կարեւորություն, որն ականհայտ է դառնում նրանց աստվածաբանական հայացքների արտահայտման, ինչպես նաեւ կիրառվող հիմնավորումների ժամանակ: Պետք է նշել, որ թեւեւ Եկեղեցու նշանների ու հատկությունների վերաբերյալ հատվածները նրանց երկերում համակարգված չեն ներկայացված, սակայն կարեւոր է, որ հայ մատենագիրների գործերում դրանք ուղղակի կամ անուղղակի արտահայտված են եւ կարող ենք հստակ զանազանել:

Մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ տարբեր հեղինակների երկերում Եկեղեցու նշանների վերաբերյալ քննարկումները տարբեր մոտեցմամբ են ներկայացված, թեւեւ առկա են նաեւ ականհայտ նմանություններ: Հովհան Օձնեցու եւ Ստեփանոս Սյունեցու երկերում բոլոր նշաններին ու հատկություններին անդրադարձ կա. այս առումով, կարելի է ասել, որ նրանք խնդիրն ամբողջական են ներկայացնում: Սակայն նույնը չի կարելի ասել Հովհան Մայրագոմեցու եւ Հովհաննես Քորեպիսկոպոսի մասին, որոնց երկերում, թերեւս պայմանավորված դրանց սեղմությամբ, բազմաթիվ հարցեր տեղ չեն գտել:

ա. Եկեղեցու միությունը. Հովհան Օձնեցին, խոսելով Քրիստոսի տասներկու աշակերտների առաքելության մասին, ասում է. «...եւ պատշաճիլ հաստատութեամբ ի ճիմն տանարի Աստուծոյ, որ եմք մեք՝ ի նոսա խառնիւտալ. եւ նոքա ի գլովսն Քրիստոսի»⁴: Այստեղից հետեւում է, որ Քրիստոս, լինելով Եկեղեցու՝ իր խորհրդավոր մարմնի Գլուխն ու Տերը, ապահովում է այդ մարմնի բոլոր անդամների, այսինքն՝ հավատացյալների միությունը: Սրանով պայմանավորվում է Եկեղեցու՝ Քրիստոսի հետ ունեցած սերտ, անքակտելի միությունը, անխզելի կապը, առանց որի այն կլիներ մարդկային պարզ համայնք եւ ոչ թե աստվածային հաստատություն: Եկեղեցին, որպէս Քրիստոսի մարմին, մշտապէս Նրա հետ միության մեջ է, Նրան հնազանդ եւ Նրա իշխանության ներքո⁵:

Հովհան Օձնեցու ճառերից մեկում Եկեղեցու միությունը դրսեւորվում է իր նպատակի, առաքելության մեջ՝ «...չորից անկեանց տիեզերաց

⁴ ՅՈՎՀԱՆ ԱՔԶՆԵՑԻ, Հիմնարկէք Եկեղեցւոյ, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. է. (Յաւելուած), Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 89:

⁵ Տէս Ս. БУЛГАКОВ, Православие. Очерки учения православной Церкви, Москва, 2001, էջ 7:

ի մի յոյս կոչման միով հոգևով ի Քրիստոս միացեալ՝ միոյ Աստուծոյ ընծայել զերկրագութիւն»⁶։ *Խոսքը ոչ միայն աստվածաշնորհի մասին, մի՛ Աստուծոն երկրագութիւն, այլ նաեւ վերջնական նպատակի՝ Քրիստոսին միանալու հույսի մասին է։ Հովհան Օձնեցուն՝ Եկեղեցու միութեան վերաբերյալ այսօրինակ մոտեցումը համընկնում Բարսեղ Կեսարացու տեսակետին։ Քրիստոսի ճշմարիտ Եկեղեցին միայն մեկն է՝ «Դոյու-թյուն ունի Աստուծո միայն մեկ սուրբ «հարկ» (ի յարկի սրբութեան)՝, որտեղ պետք է երկրագութել Տիրոջը, եւ այդ «հարկը» Եկեղեցին է, նաեւ՝ մի ժողովուրդ, որն իր ողջ հույսը դնում է Քրիստոսի վրա (ի մի յոյս կոչման)»⁸։*

Եկեղեցու միութեան ընկալումը նկատելի է դառնում Հովհան Օձնեցու մեկ այլ գրվածքում, որտեղ ներկայացվում է աշտարակի պատկերը։ Հովհան Օձնեցին ցույց է տալիս, որ Եկեղեցում մեր Տերը Բաբելոնյան աշտարակաշինությունից հետո ցրված ազգերին հոգեւոր համաձայնության բերեց եւ իր մարմինը շինեց որպէս հզոր վեմերով մի աշտարակ՝ սուրբ Կաթողիկէ [Եկեղեցի]՝ առաքելական դավառքի անսասանելի հաստատության վրա։ Եւ հենց այս նոր աշտարակը «...զփակեալսն եւ զանջատեալսն ած ի մի, համահունչ եւ միախորհուրդ զամենեսեան առնելով»⁹։

Վերոբերյալ պատկերում արտահայտված է նաեւ Եկեղեցու ընդհանրականության գաղափարը։ Եկեղեցու միությունը բխում է նաեւ նրա ընդհանրականությունից։ Հովհան Օձնեցին ցույց է տալիս, որ բոլոր ազգերը Եկեղեցում կազմում են Աստուծո մեկ, միասնական ժողովուրդը. «...զմեբին կողմն տանարին հրեայքն եւ արտաքին հեթանոսքն անխախտաբար տանարացան Աստուծոյ»¹⁰։ Նոր Ուխտի միջոցով հրեաներն ու հեթանոսները հնարավորություն ստացան միավորվել Եկեղեցում եւ կազմել Աստուծո նոր՝ հավիտենական ժողովուրդը, որի հիմնական բնութագրիչը միությունն է։ Պողոս առաքյալն ասում է. «...չիք խաիր, ո՛չ հրէի եւ ո՛չ հեթանոսի, ո՛չ ծառայի եւ ո՛չ ազատի, ո՛չ արուի եւ ո՛չ իգի, զի ամենեւեմ դուք մի եք ի Քրիստոս Յիսուս» (Գաղ. Գ. 2-8)։

⁶ Յովզան Արքեպիս, *Եկեղեցի, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. է., էջ 101:*

⁷ Յովզան Արքեպիս, *Արհմիութիւն նորաշէն եկեղեցւոյ, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. է., էջ 92:*

⁸ *Св. Архiep. Василий (Кривошеин), Эклeзиология святителя Василия Великого, «Святые отцы Церкви и церковные писатели в трудах православных ученых: Святитель Василий Великий» (Сборник статей), Москва, 2011, էջ 386:*

⁹ Յովզան Արքեպիս, *Եկեղեցի, էջ 99:*

¹⁰ Յովզան Արքեպիս, *Արհմիութիւն նորաշէն եկեղեցւոյ, էջ 94:*

Ս. Իգնատիոս Անտիոքացին Զմյուռնիայի քրիստոնյաներին հղած իր նամակում նշում է, որ հրեաներն ու հեթանոսները միավորվում են Քրիստոսի եկեղեցում¹¹:

Ստեփանոս Սյունեցին, հիմք ընդունելով Մատթեոսի ավետարանի հետեւյալ տողերը՝ «Ուր երկու կամ երեք, ասէ, յամուն իմ ժողովին. անդ ես եմ, ի մէջ նոցա» (ԺԸ. 20), գրում է. «...քանզի սիրոյ միաբանեալ իբրեւ զեկեղեցի կատարեալ յամենայն կողմանց շինին»¹²: Սիրո միջոցով բացահայտվում է եկեղեցու միությունը՝ ոչ որպէս արտաքին միավորում կամ ժողով, որով տարբերվում է աշխարհիկ կառույցներից, այլ որպէս մարդու կյանքի խորհրդավոր նախահիմք¹³:

Մեկ այլ զուգահեռ կարելի է տեսնել Հովհան Օձնեցու երկում. «Հայրն երկնաւոր զՄիածինն իւր պատարագ կենդանի զգառնն անառատ, որ եբարձ զմեղս աշխարհի՝ սիրով միացուցեալ զամենայն ընդ ինքեան»¹⁴: Քրիստոս իր փրկարար զոհաբերությամբ միավորվում է եկեղեցուն, ինչը բխում է մարդկության հանդեպ Նրա անսահման սիրուց, քանզի միայն կատարյալ սիրո առկայության պարագայում է լինում իրական միություն¹⁵: Այդ սերն է, որ միավորելով բոլոր հավատացյալներին, նրանց «Քրիստոսի եղբայրներ» է դարձնում՝ «...իսկ մերձենալովն առ Աստուած եղբարք անուանեցան Քրիստոսի»¹⁶: Սույն միտքը Ստեփանոս Սյունեցին առավել պատկերավոր է նկարագրում՝ եկեղեցին դիտարկելով որպէս բյուրավոր զավակների մայր՝ «...եղեւ մայր բազում բիւրոց»¹⁷: Այս բնորոշումը լավագոյնս արտահայտում է զավակների միության գաղափարը, քանի որ վերջիններս ինչպէս իրենց մոր, այնպէս եւ միմյանց հետ ունեն արյունակցական միություն: Եկեղեցու միությունը ցույց տալու համար, ի շարս այլ օրինակների, մոր պատկերն է կիրառում նաեւ Ս. Կյուրեղ

¹¹ Տէս Ս. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԱՆՏԻՈՔԱՅԻ, Նամակներ, Թարգմ.՝ Մ. Ղազարեան, Երեւան, 2011, էջ 124. հմմտ. АРХИЕП. ИЛАРИОН (ТРОИЦКИЙ), Очерки из истории догмата о Церкви, Москва, 1997, էջ 226:

¹² «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ այլոց վարդապետաց ի խորհուրդ եկեղեցւոյ», գիտաքնն. բնագիրը՝ Յ. Քէսուէեանի, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 502:

¹³ Տէս Ս. БУЛГАКОВ, նշվ. աշխ., էջ 13:

¹⁴ Յովսէփ ԱՅԶԵՅԻ, յեկեղեցի, էջ 99:

¹⁵ Հմմտ. В. Лосский, Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое Богословие, Москва, 1991, էջ 131:

¹⁶ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՒՆԵՅԻ, Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 514:

¹⁷ Անդ, էջ 513:

Երուսաղեմացին՝ Եկեղեցին բնութագրելով որպես մեկ եւ ընդհանրական, որպես մեր բոլորի մայր¹⁸:

Քննարկվող թեմային անդրադառնում է նաեւ Հովհաննէս Քորեպիսկոպոսը: Նա հավատացյալներին բնորոշում է որպես «աստուածաւե՛րք եւ երկնաւաղափաղի», իսկ Եկեղեցին՝ իբրեւ «յաստուածաբնակ յարժունիս»՝ ցույց տալով միութիւնը. «Լիցում մի՛ հոգի եւ մի՛ մարմին»¹⁹: Այստեղ նա առաջ է քաշում հոգեւոր միութեան գաղափարը: Իսկ այդ միութիւնը, ինչպէս նշում է Արշակ Տեր-Միքէլյանը, կարող է իրականանալ միայն բազմազանութեան մեջ²⁰: Հոգեւոր միութեան մասին է խոսում նաեւ Բարսեղ Կեսարացին՝ անդրադառնալով տարբեր եկեղեցիների առկայութեանը. «Եկեղեցին մեկ է, որն ամբողջությամբ պատկանում է Քրիստոսին, թեկուզ եւ այն ունենա տեղային տարբերություններ»²¹: Բարսեղ Կեսարացին փորձում է ցույց տալ, որ տեղական եկեղեցիների տարբերությունները չեն կարող խոչընդոտ դառնալ Եկեղեցու միութեան համար: Այս միտքը շեշտադրված է նաեւ Կյուրեղ Երուսաղեմացու, Իրինեոս Լիոնացու, Կիպրիանոս Կարթագենացու²² եւ եկեղեցական մյուս հայրերի երկերում:

Իսկ Հովհան Մայրագոմեցու գրվածքներում «ամենայն հաւատացելոց» միութիւնը հիմնավորվում է Հիսուս Քրիստոսի հետեւյալ խոսքերով՝ «...որպէս դու Հայր յիս եւ ես ի քեզ, զի եւ նոքա ի մի իցեմ» (Յովհ. Ժէ. 21), եւ «...յետ սակաւուց ասէ. «Ես ի նոսա եւ դու յիս, զի եղիցին կատարեալք ի մի» (Յովհ. Ժէ. 23)²³: Այս հատվածը հստակ արտահայտում է ճշմարիտ Եկեղեցու իրական միութիւնը Հիսուս Քրիստոսի հետ: Այդ միութիւնն առնչվում է ոչ միայն Քրիստոսի, այլ առհասարակ Սուրբ

¹⁸ Տե՛ս «Учение о Церкви у святых отцов и учителей Церкви», 28 сентября 2010, <http://bibliofond.ru/detail.aspx?id=474463>:

¹⁹ «Յովհաննու Քորեպիսկոպոսի ներբողեան ի սուրբ կաթողիկէ Եկեղեցի», գիտաքնն. բնագիրը՝ Յ. Քէոսէեան, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. Զ., էջ 612:

²⁰ Տե՛ս Ա. Տէր-Միքէլեան, նշվ. աշխ., էջ 243:

²¹ Տե՛ս АРХИЕП. ВАСИЛИЙ (Кривошеин), Экклезиология святителя Василия Великого, էջ 386:

²² Կիպրիանոս Կարթագենացին պատկերավոր բացատրում է Եկեղեցու միութիւնը: Հատ նրա՝ Եկեղեցին մի է, չնայած պտղաբերում, ընդարձակվում եւ բաժանվում է բազմաթիվ ճյուղերի: Ինչպէս արեգակն ունի շատ ճառագայթներ, բայց նրա լույսը մեկ է, եւ առանձին ճառագայթը այլ լույս չի գոյացնում, նույնպէս եւ Եկեղեցին ողջ աշխարհում տարածում է իր ճառագայթները, սակայն լույսն ամենուր մեկ է: Հետեւաբար՝ տեղական Եկեղեցին անջատ չէ, այլ մեկ ընդհանրական Եկեղեցու մասը (տե՛ս ԻՈՀԱՆ ԱՎԱԳԵՐԵՑ ՄԵՅԵՆԳՈՐՖ, Ներածութիւն հայրախոսական աստվածաբանութեան, Ս. էջմիածին, 2013, էջ 108):

²³ Յովհանն ՄԱՅՐԱԳՈՄԵՅԻ, Վերլուծութիւն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ եւ որ ի նմա յարինեալ կարգաց, «Մատենագիրք Հայոց», Է. դար, հտ. Դ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2005, էջ 350-351:

Երրորդության հետ: Այս գաղափարը երրորդաբանական եկեղեցաբանության առանցքն է: Կյուրեղ Ալեքսանդրացին այս առնչությամբ մի կարեւոր մոտեցում է զարգացնում՝ Սուրբ Երրորդության խորհրդավոր միության օրինակով բացատրելով եկեղեցու հավատացյալների բնութենական միությունը²⁴:

բ. Եկեղեցու սրբությունը. Հովհան Օձնեցին, անդրադառնալով եկեղեցու սրբությանը, ներկայացնում է նրա առաքելության ու կոչման նշանակությունը: Մկրտության ավազանի միջոցով հոգեւոր ծնունդ առնելով եկեղեցու սուրբ արգանդից՝ հավատացյալները կենարար խորհուրդների միջոցով սրբվում ու սրբագործվում են, նախապատրաստվում երկնային արքայության մուտքին: Այս առնչությամբ Հովհան Օձնեցին ընդգծում է Մկրտության եւ Հաղորդության խորհուրդների դերը՝ իբրեւ հոգեւոր սրբության եւ մաքրության կարեւոր ու անհրաժեշտ միջոցներ՝ «...իսկ աստ [եկեղեցում] հոգեւոր սրբութիւն եւ մաքրութիւն մկրտութեամբ աւագանիմ, եւ խորհրդական ճաշակմամբ տէրունական մարմնոյն»²⁵: Եկեղեցին սուրբ է իր խորհուրդների սրբագործությամբ ու կոչումով՝ սրբելու եւ մաքրագործելու բոլորին: Վերոնշյալից բխում է, որ եկեղեցու բոլոր անդամները կանչված եւ կոչված են սրբության: Հովհան Օձնեցու գրվածքներում եկեղեցու սրբության իրողությունն անուղղակիորեն տեսանելի է նաեւ եկեղեցու հաղթական մասի՝ սրբերի իրական դերակատարմամբ եւ հրեշտակների զորակցությամբ: Այսինքն՝ Քրիստոսի հաստատած եկեղեցին կապ ունի, ավելին՝ անբաժանելի միություն է կազմում հաղթական սրբերի ու հրեշտակների բազմության հետ: Հեղինակն իր միտքը ձեւակերպում է այսպէս՝ «...բիրաւոր զաւրութիւնսն կացոյց սմա պարիսպ շուրջանակի, եւ զսրբոցն լուսազգեցիկ գումարութիւնս...»²⁶:

Ստեփանոս Սյունեցին նշում է, որ ճշմարիտ եկեղեցին անմատույց լույսի՝ Աստծու իրական եւ սրբված բնակարանն է, որը հաստատված է աստվածային ճշմարտության վրա՝ «...իսկ եկեղեցին, քանզի լուսոյ բնակարան է եւ շունի մասն կեղծաւորութեան»²⁷: Եկեղեցու սրբության գաղափարը նույն տեսանկյունից դիտարկելով՝ Որոգինեսը գրում է. «Եկեղեցին

²⁴ S^hu APXИEП. ИЛАРИОН (ТРОИЦКИЙ), նշվ. աշխ., էջ 566:

²⁵ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻՋՆԵՑԻ, ԵԿԵՂԵՑԻ, էջ 100:

²⁶ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻՋՆԵՑԻ, ԵԿԵՂԵՑԻ, էջ 95:

²⁷ «Ստեփանոսի Սինեաց եպիսկոպոսի եւ այլոց վարդապետաց ի խորհուրդ եկեղեցւոյ», «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., էջ 491:

չունի ո՛չ մի արատ, ո՛չ մի խորշում կամ նման բաներից ոչինչ... Նա սուրբ է եւ անարատ»²⁸: Սրբությունը բնակվելով Եկեղեցում՝ սրբում ու մաքրագործում է այն, քանզի Եկեղեցին առաջնորդվում է Սուրբ Հոգով:

Այս մասին Հովհաննես Քորեպիսկոպոսը գրում է. «Սուրբ Հոգին ընտանենայ յարիներով մեզ նոյն ինքն տանաւ Սուրբ Հոգւոյն, յորում նոյն ինքն Սուրբ Հոգին բնակէ»²⁹: Սուրբ Հոգու առաջնորդութեամբ է Եկեղեցին իրագործում իր նպատակն ու կոչումը՝ առ սրբություն եւ արդարություն³⁰: Եկեղեցում՝ Աստծու տանն են հորդում Սուրբ Հոգու շնորհները՝ «Աստ պատուէր առաք՝ ստանալ զարեան Հոգւոյն, եւ անսխալ պահել»³¹, - գրում է Հովհան Օձնեցին:

Եկեղեցին սուրբ է իր վարդապետութեամբ ու կարգերով: Այս առնչությամբ Ստեփանոս Սյունեցին գրում է. «...ի քեզ բղխեաց աստուածախաւս վարդապետութիւն...»³², իսկ Հովհան Օձնեցին՝ «...եւ կարգ, որ ի սմա, ոչ առժամագիւտք եմ, այլ յաւիտենականք...»³³: Քրիստոնեական վարդապետությունը տրված է ամենասուրբ Աստծու հայտնութեամբ ու միտված է սրբելու եւ մաքրագործելու Եկեղեցու հավատացյալների ամբողջությունը: Հետեւաբար՝ Եկեղեցին ընդգրկում է հավատքի ամբողջական բովանդակությունը: Նույն միտքն առկա է նաեւ Կյուրեղ Երուսաղեմացու գրվածքներում. վերջինս, իր «Կոչումն ընծայութեան» աշխատության 18-րդ ուսուցման մեջ խոսելով Եկեղեցու մասին, նշում է. «... քառորդում է քրիստոնեական ամբողջ ճշմարտութիւնը, առանց բաց թողնելու հաւատքի ճշմարտութիւնից անգամ փոքրագոյնը, ինչն անհրաժեշտ է ամեն մի քրիստոնեայի՝ իմանալ երկնային եւ երկրատեսանելի ու աներեւոյթ բաների մասին»³⁴:

Եկեղեցին սուրբ է իր կարգերով՝ ծեսով, աստվածապաշտությամբ («... եւ կարգ, որ ի սմա...»), քանի որ ծիսական արարողությունների միջոցով են իրագործվում Աստված-մարդ անմիջական հաղորդակցությունն ու հարաբերությունը:

²⁸ ՈՐՈԳԻՆԵՍ, Աղոթքի մասին, Փրանս. թարգմ.՝ Պ. Շահբազյան, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 91:

²⁹ «Յովհաննու Քորեպիսկոպոսի ներբողեան ի սուրբ կաթողիկէ Եկեղեցի», «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., էջ 612:

³⁰ Տէս Ծ. ԱՐԲ. ԳԱՍԱՐԵԱՆ, Տեսական աստուածաբանութեան (համառօտ դասընթացք), Անթիլիաս-Լիբանան, 2000, էջ 328:

³¹ Յովհան Արեւելեցի, յԵկեղեցի, էջ 98:

³² ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՒՆԵՑԻ, Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն Եկեղեցւոյ, էջ 505:

³³ Յովհան Արեւելեցի, յԵկեղեցի, էջ 96:

³⁴ Ս. ԿՅՈՒՐԵՂ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ, Կոչումն ընծայութեան, հին հուն թարգմ.՝ Ս. Կրկյաշարյան, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 350:

Քրիստոսի հիմնադրած Եկեղեցին սուրբ է, քանզի հաստատվելով եւ գործելով այս աշխարհում՝ միաժամանակ Աստծու գալիք արքայության գործուն է³⁵։ Այսինքն՝ Եկեղեցին ոչ միայն քարոզում է Աստծու արքայության մասին, այլ նաեւ պատրաստվում է ապագայում Աստծու թագավորության մասը կազմել, քանի որ դեռեւս կատարյալ չէ. «Բայց չեւ է կատարեալ վասն հաւատացելոց, որ զկնի ժամանակաւ յառնելոց են յիւրաքանչիւր յազգաց, եւ գալոց յարելոց են ի շինուած Եկեղեցոյ այս»³⁶։ Ստեփանոս Սյունեցու այս տողերից նկատելի է դառնում Եկեղեցու երկակի բնույթը, այն եւ երկրային իրողութիւնն է, եւ վախճանաբանական հանգրվանի՝ Աստծու նոր հասարակութեան գործունէ Եկեղեցին «...ի կատարումն հասցէ ի վերջին աւուրն»³⁷։ Այդ ժամանակ է, որ այն բացահայտելու է իր հոգեւոր էութիւնը, եւ բոլոր հավատացյալները, որ եղել են կամ լինելու են, ժառանգելու են Աստծու արքայութիւնը։

Հայ մատենագիրները հաճախ «սուրբ» բառը գործածում են ուղղակի իմաստով. «...սուրբ եւ կաթողիկէ, առաքելական Եկեղեցի»³⁸ (հանդիպում ենք Հովհան Օձնեցու երկերում)։ Իսկ Ստեփանոս Սյունեցին իր «Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն Եկեղեցոյ» երկի շարադրանքում բազմաթիվ տողեր սկսում է «Ուրախ լեր, Եկեղեցի սուրբ» բառերով։

գ. Եկեղեցու ընդհանրականությունը. Եկեղեցու ընդհանրականութեան վերաբերյալ եւս հայ մատենագրութեան մեջ հիշատակութիւններ կան։ Հովհան Օձնեցին Եկեղեցու վերաբերյալ իր երկրորդ ճառում գործածում է «կաթողիկէ» (ընդհանրական) եզրույթը. «Կոչի եւ կաթողիկէ՝ համաժողով ազանց բոլորից ի մի ժողովատեղ հնազանդութեան, լուսաւոր մկրտութեամբ աւազանին երկնեայք եւ ծնեայք ի ժառանգութիւն Աստուծոյ Հոգւովն սրբաւարաւ»³⁹։ Հեղինակն այստեղ շեշտադրում է Եկեղեցու ընդհանրականութիւնը։ Եկեղեցին բաց է բոլոր ազգերի առջեւ՝ առանց խտրութեան. «...զներքին կողմն տանարին հրեայքն, եւ արտաքին հեթանոսք անխտրաբար տանարացան Աստուծոյ»⁴⁰։ Ակնհայտ է, որ հրեաներն ու հեթանոսները, նախկինում իրարից զատված լինելով, այժմ իրենց հավատքի գլուխ ունենալով Քրիստոսին՝ միանում են եւ, որպէս երկու պատ, Եկեղեցում

³⁵ Տէն Ա. Տէր-Միքէլեան, նշվ. աշխ., էջ 248։

³⁶ «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ալոց վարդապետաց ի խորհուրդ Եկեղեցոյ», էջ 503։

³⁷ Անդ։

³⁸ Յովհ. Ա. Արք. Սիւնեացի, Եկեղեցի, էջ 95։

³⁹ Անդ, էջ 96։

⁴⁰ Անդ, էջ 99։

անկյուն են կազմում: Իսկ նրանց այդ միությունը հաստատված է Քրիստոսի կենարար զոհաբերությանը, որով նրանք, Պողոս առաքյալի խոսքերով, դառնում են Աստծու զավակներ (Եփ. Բ. 13. հմմտ. Գաղ. Գ. 28): Այս միտքն է արտահայտում նաեւ Ստեփանոս Սյունեցին. «Եկեղեցի զնեթանոսս կոչեաց, զոր եւ Քրիստոս եղբարս անուանէ»⁴¹: Այսպիսով, Եկեղեցին ընդհանրական է, քանի որ ընդգրկում, ներառում է բոլոր ազգերին: Կյուրեղ Երուսաղեմացին, իր «Կոչումն ընծայութեան» երկում անդրադառնալով Եկեղեցու ընդհանրականության գաղափարին, նշում է. «Կոչվում է ընդհանրական նաեւ, քանզի բարեպաշտության է մղում մարդկային ամբողջ ցեղը, իշխաններին ու հպատակներին, գրագետներին ու անգրագետներին»⁴²: Եկեղեցու հայրը ցույց է տալիս, որ այն իր կոչումն ու ծառայությունը տարածում է բոլորի վրա՝ անկախ ազգային, աշխարհագրական, դասակարգային, մշակութային եւ այլ իրողություններից:

«Ընդհանրական» բառը մատնանշում է նաեւ աշխարհով մեկ տարածված լինելու հանգամանքը: Այսինքն՝ Եկեղեցին սահմանափակված չէ աշխարհագրական այս կամ այն երկրամասում, այլ տարածված է ողջ աշխարհում⁴³: Հովհան Օձնեցու երկերում ընդհանրականության այս գաղափարը տեղ է գտնում Ավետարանի քարոզչության լույսի ներքո. «Իսկ աստ Բանն ճմարտութեան բղխեալն ի Հաւրէ աղբերաբար՝ զԱւետարանին հոսէ զնացս ընդ շորեմագեան տիեզերս»⁴⁴: Հետեւաբար՝ Եկեղեցին պետք է Ավետարանը՝ Աստծու խոսքը, ճմարտությունը քարոզի ամենուրեք եւ դրա միջոցով Տիրոջ արքայությունը հաստատի աշխարհում: Հաստ Կյուրեղ Երուսաղեմացու՝ «Եկեղեցին կոչվում է ընդհանրական, քանի որ տարածվում է ամբողջ աշխարհում՝ ծայրեծայր: Նաեւ այն պատճառով, որ փարոզում է իրիստոնեական ամբողջ ճմարտությունը՝ առանց բաց թողնելու հավատքի ճմարտությունից անգամ փոքրագույնը»⁴⁵, իսկ մեկ այլ տեղում՝ «Այս սուրբ ընդհանրական Եկեղեցում ճմարտությունը սովորելով եւ ճմարիտ կյանք վայելելով՝ մենք կժառանգենք երկնի թագավորությունը եւ կունենանք հավիտենական կյանք»⁴⁶: Ընդհանրականության կամ տիեզերական բնույթի արտահայտությունը Ստեփանոս Սյունեցու

⁴¹ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՆԵՑԻ, Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն Եկեղեցւոյ, էջ 515:

⁴² Ս. ԿՅՈՒՐԵՂ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ, Նշվ. աշխ., էջ 350:

⁴³ Տէս Ծ. ԱՐՔ. ԳԱՆՈՒՍՏԵԱՆ, Տեղիք աստուածաբանութեան, Երուսաղէմ, 1993, էջ 14:

⁴⁴ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻԶՆԵՑԻ, Եկեղեցի, էջ 98:

⁴⁵ Ս. ԿՅՈՒՐԵՂ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԱՅԻ, Նշվ. աշխ., էջ 350:

⁴⁶ Անդ, էջ 353:

գրվածքներում նկատելի է նաեւ այլ տեսանկյունից: Նա, խոսելով մովսիսական օրենքի մասին՝ որպէս ծառայութեան գրի, ասում է՝ «...այն տուաւ միում ազգի», իսկ Նոր Ուխտը բնորոշելով որպէս ազատութեան գիր՝ «ամենայն տիեզերաց»⁴⁷:

Եկեղեցու ընդհանրականութիւնը Հովհան Օձնեցին ներկայացնում է աշտարակի պատկերի կիրառմամբ. «Իսկ այս աշտարակ երանասուն եւ երկու առաքելալն հաւաքեցին զհամրական տիեզերս...»⁴⁸: Եթէ Բաբելոնյան աշտարակաշինութեան ժամանակ մարդկային բազմութիւնը ցրվեց, ապա Եկեղեցին ժողովում է ողջ մարդկութեանը: Ըստ Կյուրեղ Երուսաղեմացու՝ Եկեղեցին հավաքում է բոլորին եւ միավորում⁴⁹:

Ստեփանոս Սյունեցին նշում է, որ Եկեղեցին հավատացյալներին «ի չորից անկեանց ժողովելով ի հայրենի ժառանգութիւն եւ ի վերանական փառսն եւ ի պատիւն մեզ վերակարգեսցէ»⁵⁰: Այստեղ «չորից անկեանց ժողովելով»-ը ինքնին վկայում է Եկեղեցու ընդհանրականութեան մասին: Նույն բառերն է գործածում նաեւ Հովհան Օձնեցին. «...չորից անկեանց տիեզերաց ի մի յոյս կոչման միով հոգով ի Քրիստոս միացեալ միոյ Աստուծոյ ընծայել զերկրպագութիւն»⁵¹: Այս հատվածից բխում են եւ միութեան, եւ ընդհանրականութեան գաղափարները: Եկեղեցու ընդհանրականութիւնը հիմնվում է նրա միութեան վրա, քանի որ ընդհանրական կարող է լինել բացառապէս այն, ինչ մէկ է: Եկեղեցին ընդհանրական է Քրիստոսով, մէկ հուշտով, ինչպէս նաեւ որպէս Քրիստոսի մէկ մարմին, որովհետեւ մենք՝ Քրիստոսի հավատացյալներս, այս ենք ճանաչում որպէս միավորող ու միեւնոյն ժամանակ իբրեւ ճշմարիտ Եկեղեցու էութիւն⁵²: Եկեղեցու միութիւնը միասնական մարմնի օրինակով է ցույց տալիս նաեւ Կիպրիանոս Կարթագենացին, որտեղ Եկեղեցու համար գործածում է «ընդհանրական» բառը⁵³:

Ստեփանոս Սյունեցին իրավամբ նկատում է. «Իսկ Եկեղեցի ի խաւման գոլով, այսինքն քանզի ամենայն հաւատացեալք, որ եղեն եւ որ են եւ

⁴⁷ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՅՆԵՑԻ, *Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն Եկեղեցւոյ*, էջ 513:

⁴⁸ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻԶՆԵՑԻ, *Եկեղեցի*, էջ 99:

⁴⁹ Տէս ՍՏ. Գ. Փլորովսկի, *Восточные отцы IV века*, Минск, 2006, էջ 63:

⁵⁰ «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ալոց վարդապետաց ի խորհուրդ Եկեղեցւոյ», էջ 492:

⁵¹ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻԶՆԵՑԻ, *Եկեղեցի*, էջ 101:

⁵² Տէս Ա. Տէր-Միքէլեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 251:

⁵³ Տէս «Учение о Церкви у святых отцов и учителей Церкви», 28 сентября 2010, <http://bibliofond.ru/detail.aspx?id=474463>

⁵⁹ Բ. ՎՐԴ. ԿԻՆԵՍԵՐԵԱՆ, *Քրիստոնէական ըստ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ վարդապետութեան, Անթիլիաս-Լիբանան, 1971, էջ 161:*

օրիորդներ, գրում է. «...հաստատեաց զհիմունս սորա եղ առաքելովք եւ մարգարէիւք, եւ վեմ անկեամ սորա Քրիստոս»⁶⁰: Հովհաննէս Քորեպիսկոպոսը Եկեղեցու հիմնադրումը ներկայացնում է Պողոս առաքյալի վերաբերյալ պատկերով: Նա ցույց է տալիս, որ առաքյալներն ու մարգարեները հիմնված են վեմի՝ Քրիստոսի վրա եւ Եկեղեցու հիմքում են գտնվում: Դրանով իսկ նրանք միավորված են ի Քրիստոս, քանզի Քրիստոսով է իր լրումը գտնում, իրականանում մարգարեական խոսքը, եւ հենց Նա է առաքելական խոսքը⁶¹: Ստեփանոս Սյունեցին Եկեղեցու հիմնադրութեան վերաբերյալ նշում է. «...շինեալք ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարէից եւ գլուխ անկեամ Քրիստոս»⁶² (հմմտ. Եփ. Բ. 20): Նշյալ հեղինակների կողմից հիշատակված նորկտակարանյան տեղիները հաստատում են Եկեղեցու առաքելականությունը: Առաքելականությունը, ինչպես տեսնում ենք, հիմնված է Քրիստոսի վրա, որին Սյունեցին ներկայացնում է որպես «գլուխ անկեամ», իսկ Հովհաննէս Քորեպիսկոպոսը՝ «վեմ անկեամ»: Իրականում այս երկու պատկերների միջեւ չկա իմաստային տարբերություն, քանզի հստակ է, որ Քրիստոս Եկեղեցու վեմն է, Եկեղեցին Քրիստոսի մարմինն է, իսկ Եկեղեցու գլուխը՝ նույն ինքը Քրիստոս⁶³:

Ստեփանոս Սյունեցին, զուգահեռներ անցկացնելով Եկեղեցու եւ Նոյան տապանի միջեւ, գրում է. «Այն տապանն երթեալ դադարեաց ի վերայ լեւինն Կորդուաց, եւ ծածկեցաւ ի մարդկանէ տեսութիւն մորա: Իսկ դու դադարեալ հանգեաւ ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարէից եւ ար ըստ արէ երթայ եւ մորոգի»⁶⁴: Հեղինակն ընդգծում է առաքելական հիմքի վրա Եկեղեցու ձեւավորման ու զարգացման գործընթացը: Վերջինս ճշմարիտ Եկեղեցում իրականանում է առաքելական հետեւողութեամբ. Եկեղեցին հավատարիմ է մնում առաքելական շրջանից փոխանցված կարգերին ու խորհրդակատարություններին⁶⁵: Այսպիսով, Եկեղեցին առաքելական է, քանզի նրա հիմնարկությունն առաքելական աղբյուրից է եւ հաստատված է Քրիստոսի վրա:

Հովհան Օձնեցին, անդրադառնալով առաքելականությանը, գրում է. «...եւ շինեաց ի մարմին իւր աշտարակ հզաւ հաստահեղոյս վիմաւ

⁶⁰ «Յովհաննու Քորեպիսկոպոսի ներբողեան ի սուրբ կաթողիկէ Եկեղեցի», «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., էջ 615:

⁶¹ Сѣу Еп. Никанор, Талковий Апостол, ч. III, СПб, 1904, էջ 55:

⁶² «Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի պատճառ հիմնարկութեան սրբոյ Եկեղեցւոյ», գիտաբն. բնագիրը՝ Յ. Քէոսէեանի, «Մատենագիրք Հայոց», Ը. դար, հտ. 2., էջ 487:

⁶³ Сѣу ТЕОФАН ЗАТВОРНИК, Творенія. Послание къ ефесѣямъ, Москва, 1998, էջ 190:

⁶⁴ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՅՆԵՑԻ, Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն Եկեղեցւոյ, էջ 507:

⁶⁵ Сѣу Ծ. ԱՐՔ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, նշվ. աշխ., էջ 335:

զկաթողիկէ սուրբ ի վերայ առաքելադաւան հաւատոյ անսասանելի հաստատութեամբ»⁶⁶: Հեղինակը անդրադառնում է նաեւ առաքելական դճաւատին: Եկեղեցու առաքելականութեան հիմնական կողմերից է առաքելական վարդապետութեան, ուսուցումների, կանոնների եւ առաքելական Ավանդութեան անաղարտ պահպանումն ու գործադրումը: Այս առնչութեամբ Բարսեղ Կեսարացին նշում է, որ Քրիստոսի եկեղեցին առաքյալների ու հայրերի եկեղեցին է, որոնցից ստացել է իր ուսմունքը՝ արտահայտված սրբազան Ավանդութեան մեջ եւ ամրապնդված Սուրբ Գրքում⁶⁷:

РЕЗЮМЕ

В эkkлeсиoлoгии армянских летописцев особое место занимают характеристики истинной характеристикой Церкви – признаки, являющиеся важными и существенными свойствами христианской Церкви.

Есть четыре признака истинной церкви: единство, святость, соборность и апостольское преемство. Они четко сформулированы в Никео-Константинопольском Символе: «Веруем и в единую Святую, Соборную и Апостольскую Церковь». В своих трудах отцы Армянской Церкви касались этих признаков Церкви, на основе своих представлений толкуя их с разных точек зрения.

SUMMARY

The characteristics of the true Church, i.e. the signs that are the important and essential attributes of the Christian Church, have a distinctive manifestation in the ecclesiology of the Armenian Church authors. The true Church has four signs: unity, sanctity, catholicity and apostolicity. These four signs are clearly formulated in the Niceno–Constantinopolitan Creed: “We believe in one holy catholic and apostolic Church”. The Armenian Church Fathers have reflected on the signs of the Church in their works. Based on their ideas they interpret the Church signs presenting them from different perspectives.

⁶⁶ ՅՈՎՀԱՆ ԱԻԶՆԵՅԻ, *Եկեղեցի, էջ 99*:

⁶⁷ S^{ku} АРХИЕП. ВАСИЛИЙ (КРИВОШЕИН), ЭККЛЕЗИОЛОГИЯ СЯТИТЕЛЯ ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО, էջ 388: